

Teleki Mihály levelezése.

Hazánk történelmének újabb kútforrásai között mind több és nagyobb jelentőséget nyer Teleki Mihály levelezése, melynek most megjelent negyedik kötete¹ az 1667—1669 évekből 559 levelet bocsát a történetíró rendelkezésére. Ebben is, mint a megelőzőkben, jóval kevesebb számúak (74) Teleki Mihály levelei, mint azok, (385) melyeket neki írtak. A Teleki Mihálytól származott leveleket is részint másolatban, részint eredetiben a marosvásárhelyi gróf Teleki-levéltár őrizte meg számunkra; alig megyen egynehányra ama levelek száma, a miket más levéltárakban találtunk.

Minthogy Teleki Mihály életét a közügyeknek szentelte, idejének nagy részét ez években is a haza szolgálatában töltötte el, természetes, hogy levelezése tekintélyes részének tárgya országos ügyekre vonatkozik. Ez adja meg levelezésének fontosságát.

A szomszéd török pasák elég gyakran megújult zaklatásait, rablásait és kisebb foglalásait számba nem véve, Erdély a béke éveit élvezte ez évek alatt, tehát foglalkozhatott a megelőző években felbolygatott viszonyok rendezésével, az ország helyzetének megszilárdításával; e mellett első sorban a magyarországi dolgok fejlődése érdekelte. A magyarországi elégületlenek mozgalma a megelőző évekre nyúlik vissza. E mozgalom nem volt egységes, nem is egy mederben folyt tovább, hanem szétágazott a vezetők érdeke szerint is. Legtisztább szándék a nádort, Wesselényi Ferenczet vezette s a nemzet érdekének leginkább azok törekvése felelt meg, kik körülötte csoportosultak. A nádor és pártja a régi hagyományokat tartották szemök előtt, a török által is támogatott Erdélytől vártak segítséget s az összeköttetést a murányi összejövetel után fentartották Apafyval. Apafy és a magyar elégületlenek — interesszátusok — közt Teleki Mihály volt a közvetítő, ki kővári főkapitány lévén, könnyebben érintkezhetett velök, ki már a murányi összejövetelben is részt vett, a magyarországi dolgokban a legtájékozottabb volt és az interesszátusok bizalmát leginkább bírta.

A fejedelemasszonyt, Bornemisza Annát, nyugtalansággal töltötte el ez a dolog; tartott tőle, hogy ez a vállalkozás az országgal együtt a feje-

¹ A széki gróf Teleki-család és a M. Tud. Akadémia költségén kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti Gergely Sámuel. Negyedik kötet 1667—1669. Budapest, 1908. XXXI és 643 lap. A megelőző kötetekről ld. az *Erdélyi Múzeum* XXIII. 268. és XXIV. 373. és következő l.

delmi családot is veszedelembe ejtheti, romlásba viheti, azért mint már 1666-ban Telekinek Murányba indulásakor tette, most is levélben figyelmeztette Telekit a veszedelemre, a melybe elegyíthetné a fejedelmet. Csak hagyjanak békét neki, mert a török s a német egy. Apafy azonban a régi tradíciók hatása alatt lévén, elfogadta Telekinek azt az okoskodását, hogy ha a porta engedelmével a töröknek is hasznára kezdenek a vállalathoz, abból veszedelem nem származhatik, ha pedig a porta nem engedi meg, vesztég ülnek, s a nádor meghívására elküldte emberét az 1667 februáriusban Besztercebányán tartott nádori székre, azon ürtügy alatt, hogy a múlt években Kökényesdi által okozott károk megtérítése felett állapodjanak meg, valóban pedig az interesszátusok ügyei feletti izenetváltásra, s a besztercebányai értekezlet után pedig a legjobb reménységgel küldte áprilisben Baló Lászlót, a velenceiek ellen harczoló török nagyvezérhez Candiába, hogy ezt az ügynek megnyerje s az interesszátusok nagyvezérhez küldendő követjének útját előkészítse.

Baló visszatérte után, augusztus 7-ikén, azt írta ugyan Telekinek, hogy fáradsága nem volt haszontalan, a fejedelem ő nagyságának látogatása igen alkalmas időben lőn s a propozíció is örömmel hallgattatott s kedveltetett, csak haladni kellett bizonyos ideig; de — írja augusztus 17-ikén — az interesszátusok részéről követ és pénz készen legyen, mert már csak ez dologért is igyekezik a török a velencei háborút minden úton-módon bevégezni s mostani propozíciójára a fejedelmet legelső alkalommal reá emlékeztetni. Addig pedig az interesszátusok hirtelen cselekedetekkel magokat ne praecipitálják, hanem várjanak a rendes traktától.

Mikor az interesszátusok Baló követségének eredményéről Teleki által értesültek, már tudtak valamit az olasz tolmács, Panajot árulásáról. Méltán tarthattak attól, hogy az egész dolog a kormány tudomására esik s ez őket meglepheti, mi által a legnagyobb veszedelemnek lesznek kitéve. Azért sürgetni akarták a török elhatározását. Ezért írja Kende Gábor október 6-ikán Telekinek: „A Panajot latorságát kellene megelőzni és siettetni a dolgot, mert veszedelemben ejti az embereket. Az Istenért is reménkednek Kegyelmednek, serkentse az embereket, siettesse az dolgokat és a Bori uram levelére választ mentül hamarább vegyen és küldje volanter kezemhez.“

Még mielőtt Kende Gábor levele a fejedelem elé került volna, már elhatározta Apafy Inczédi Péternek a fővezérhez kiküldését, a Baló által tett propozíciók megújítására s az elhatározás sürgetésére, mert a dolog sokáig titokban nem maradhat. 1667 október 8-ikáról van keltezve Inczédi útasítása; 1668 márczius 26-ikán érkezett vissza az udvarhoz Fogarasba. Követsége eredményét márczius 29-iki levelében Apafy így tudatja Telekivel: „Ha két vagy három esztendő eltelnék, azután mégis meglehetne, de most dolgok lévén, miképpen bontsák fel békességeket a némettel? A fejedelemasszony meg ezt írja: „Látom én, ez a két nemzet megalkudt a

magyar felett; nem akar az egyik a másiknak véteni, de bizony igen rosszul van dolgok." Bethlen Miklós szerint aligha vakot nem vetett a koczka. Lényegében Inczédi is elodázó választ hozott.

Míg az interesszátusok a porta támogatásával Apafy közbelépését várták és Inczédi követségének eredménytelenségéről is értesültek, Magyarországon híre futott, hogy Apafy fegyveres erő élén készül kimenni. Ez a hír a királyi udvarba is eljutott, hová gróf Csáky István írta meg; állítása szerint neki Erdélyből írta meg az egész diszpozíciót a fejedelem egyik belső tanácsa. Minthogy az interesszátusok szervezetlenül voltak s attól tartottak, hogy a hír hatása alatt a bécsi udvar fegyveres erővel rakja meg az országot, mi őket nagy veszedelembé hozná, a Gyulaffy László levele szerint, Apafy készülétének hírére valóban megbódultak az emberek; elhittették magokkal, hogy ő és Kende Gábor hívják a fejedelmet, sőt az egri püspök azt hirdeti, hogy ő és Kende Gábor, ha nem vigyáznak rájuk, ma-holnap beszöknek Budára, vagy Váradra; megítélheti Teleki, akárki is, minémű perikulumban forog dolguk. Vítnyédi is arra kéri Telekit augusztus 10-ikén írt levelében, hogy az Istenért veszteg üljenek, hogy nem nyugathván, magokkal együtt a magyarországiakat is el ne vessessék és a magyar nemzetnek nevét a föld színéről ki ne töröljék. A hír alaptalanságáról, Radics szerint, a bécsi udvart a fejedelem, Teleki és Bánffy Dénes levele győzték meg, mire aztán Bécsben az országnak katonasággal megrakása tervével is felhagytak.

Kende Gábornak 1668 nyarán, Czeglédi Istvánnak az év utolsó felében megjelenése Erdélyben, nem volt ismeretlen a bécsi udvar előtt. A felizgatótt kedélyek lecsillapítására rendezte 1669-ben az eperjesi traktát. A magyarországi megyék mellett Apafyt is felhívta, hogy a vitás kérdések elintézésére küldje le követeit Eperjesre. Gróf Rottal János Telekinek írt leveleiben annak a reményének adott kifejezést, hogy a trakta általános megalégedésre fog vezetni; de úgy az erdélyiek, mint az interesszátusok, nem sok jót vártak tőle. Naláczy ki is fejezte azt a nézetét, hogy a bécsi udvar, mint a múltban, csak szóval akarja hordozni őket, hogy az időt ellopja tőlük. Bánffy Dénes merő csúfságnak tartotta, hogy Erdélylyel április 14-ikén, a magyar vármegyékkel már 28-ikán akarnak traktálni. „Hiszen egy jó lónak megvételére is kellene annyi időt hagyni!” A fejedelem inkább arra számított, hogy a Rottal János mellé második királyi biztosul adott Zrínyi Péterrel, a trakta színe alatt, titokban lehet tárgyalni. Elküldötte tehát, mint e megbízatásra legalkalmasabbat, Telekit, vele együtt Nemes Jánost, Kapi Györgyöt és Virginás Istvánt.¹

¹ Kezdetben Rhédey Ferenczet és Baló Lászlót találjuk a levelekben megemlítve, mint a kiket a fejedelem Telekivel kiküldeni akart volna. Petrityevith Horvát Kozma egy levélben kéri Telekit, járjon közbe, ne kelljen neki is menni Eperjesre, mert pöke-delem lesz, nem követ, gyalázatjára nem annyira magának, mint küldőjének.

Májusban folyt le a trakta az előre megjósolt eredménytelenséggel. Az ellentétek kiegyenlítése, az elégedetlenség megszüntetése nem sikerült. Komoly lépés erre az udvar részéről nem is történt. Az intercessziók tovább is Apafyban s az ő közbenjárása által a portában reménykedtek. Fokozta e reményöket, valamint Apafyét is Candia elfoglalása 1669 szeptemberében a törökök által és az ezt követő béke Velenczével, mi által a török egy hosszas háborútól megszabadult. A fejedelem az intercessziók egyik legtekintélyesebb emberét, Ispán Ferenczet magához hívatta s mikor ez december 24-én Fogarasban, a fejedelmi udvarban megjelent, a legnagyobb kitüntetéssel fogadta; ezt megelőzőleg pedig, októberben, Rosnyai Dávidot küldte a fővezérhez, a már Baló és Inczédi által tett ajánlatok megújításával és Rosnyai követsége sikerének reménységével várták az ő visszatértét.

Azalatt, míg Apafy ezekben az években a magyar intercessziók ügyét felkarolta s járatta követeit érdekekben a portára, folyvást saját magáért és országáért kellett rettegnie. E rettegést Zólyomi Miklósnak Törökországba szökése okozta 1667 tavaszán. Az általános megdöbbenést, a mit ezen szökés híre okozott, híven kifejezik Bánffy Dénes és Bornemisza Anna levelei. Mindenki meg volt győződve, hogy Zólyomi a portán az erdélyi fejedelemséget fogja maga részére szollicitálni s hogy meghallgattassék, képes lesz az ország tekintélyes részét a töröknek felajánlani. Tekintve a török megbizhatatlanságát, tartani lehetett attól, hogy Zólyomi kérését meghallgatják s Apafy feláldozásával, a fejedelemséget neki adják, kész veszedelmétül a fejedelmi családnak és Erdélynek. Ennek meghiúsítására a fejedelem és az ország részéről a portára küldött Nemes János, június 24-ikén kelt levelében megírta ugyan Telekinek, hogy Zólyomi publice magának fejedelemséget szollicitálni nem ment, csak összes elvett jószágai visszaadatását, de augusztus 11-ikén írt levelében azt is írja, hogy a portán magoknak sok ellenséget csináltak, jóakarójuk pedig egy sincs, csak olyanok ott ők, az erdélyiek, mint a némák, senkitől semmit nem értenek; október 12-ikén kelt levelében pedig figyelmezteti Telekit, hogy a fővezér választételében ne bizzanak, hanem adják meg jószágát ennek az ebnek, mert különben félni lehet, a mint a török az adót beveszi, menten kiküldik Zólyomit s ők sokan majd távul nézik Erdélyt. Ilyen értelemben írt Rosnyai Dávid is.

Minthogy Apafy a portáról is határozott parancsolatot vett arra nézve, hogy Zólyominak visszaadja lefoglalva tartott jószágait, nem térhetett ki a parancs elől. Hunyadból a Zólyomit illető részt át is adta Zólyomi emberének, Tunyogi Györgynek s erről jelentést tett a portán, a hol idő folytán belátták Zólyomi hígvelejtését, másfelől meg voltak elégedve Apafy engedelmességével s az adó pontos fizetésében tanúsított buzgóságával. Ennek folytán Zólyominak török földön létele lassanként elvesztette Apafyra nézve veszedelmességét, de ez nem szüntette meg a fejedelem folytonos aggodalmát, mert még 1668 és 1669-ben is ismételve szárnyra kelt a hír hol

itt, hol meg amott Zólyominak fejedelemségre behozataláról.¹ E hírek hatása alatt Apafy és kormánya arra gondoltak, hogy megmérgeztetése által szabaduljanak Zólyomitól s e célra nagy összeg pénzen megvesztegették szolgáinak egy részét. Történt is kísérlet a megmérgezésre, de a mint Székely László írja, 1669 május 20-dikán kelt levelében, az „eszköz nem volt jó és alkalmatos a dolognak végbe vitelére s a kik a mérgezésre vállalkoztak, magok is csaknem életöktől fosztattak meg.“ A fejedelmi pár nevében meg is bízza az ezen időben a tracta végett Eperjesen levő Telekit, hogy vagy Eperjesen, vagy ha ott nem lehetne, gróf Tökölyi útján a késmárki híres doktortól szerezne alkalmatos eszközt, mely akár ételben, akár italban téve munkálódnék és olyan lenne, hogy felettébb való keserűségével, vagy édességével az ételnek, vagy italnak principalis ízét ne rontaná el, hanem megétele vagy itala után, bár másod vagy harmadnappal operálna.

Zólyomi szökése után itthon bűntársait kezdték kutatni. Szilvási Bálint ellen azt a vádat emelték, hogy nemcsak tudta és helyeselte Zólyomi szándékát, hanem szökésében pénzzel is segítette. Kézbe került Zólyominak egy levele, melyben Bethlen Domokost Váradra szerencsésen megérkezéséről értesíti és híja, hogy jó maga ígérete szerint ő is menjen utánna. A fejedelem mind a kettőt elfogatta s vasa vetette, Szilvásit Kővárba, Bethlent Dévára küldte rabságba. Ártatlanságok azonban Zólyomi egyik emberének, Kádár Istvánnak Törökországból visszatérte után Kádárnak a fejedelem előtt tett nyilatkozatából kiderülvén, Szilvási kezesség és szigorú reverzális mellett 1667 augusztusában szabadon bocsáttatott; Bethlen Domokos pedig 1668 februárius 13-ikán írja sógorának, Teleki Mihálynak, hogy két nappal ezelőtt nyomoruságos rabságából megszabadult s teljes életére hálát fogad Teleki iránt, hogy kiszabadításában fáradozott.

Nem volt ilyen sikeres Teleki fáradozása Paskó Kristóf érdekében, kit egyik szolgálja azon vádjára, hogy Zólyomihoz kiszökni készül, a fejedelem 1668 júniusban záratott el Kővárban. Jóllehet Bethlen János is Paskót

¹ A hír arra is kiterjedt, hogy ha Zólyomi fejedelem lesz, kiket fog megöletni s kiket fog kegyeiben részesíteni. Erre vonatkozik ez az utóbb kézbe került jegyzék, mely minden valószínűség szerint Bornemisza Anna Telekihez írt egyik levelének melléklete, következő tartalommal: Kiknek életeket ő elvégezte, de Isten nem engedte: 1. Uram ő kegyelme. 2. Béli Pál uram. 3. Bánffy Dienes uram. 4. Keresztesi uram. 5. Kapi György uram. 6. Teleki uram. 7. Naláczai uram. 8. Kemény Simon uram. Ezek leginkább, az kikre feltette, hogy megölesse, kiknek nevek most eszemben jut. Bethlen János uramnak életét ugyan meghagyja, de mindeniből kifosztja.

Ezeket kérdvén tőlle, miképpen lehessen, mivel ezek mind elszaladnak, őtet meg nem várják, arra azt felelte, hogy az nagy embereknek arra való a hiték, hogy másokat vele megcsaljanak. (Gróf Teleki-levéltár Miss. 737.)

haszontalan nyelveskedésnél több dologban részesnek lenni nem ítélte, Apafy még 1669 végén is engesztelhetetlen volt iránta, s mikor Teleki megbizásából Paskó supplicatióját Naláczy be akarta adni Apafynak, ez csak azt felelte reá, szerencse, hogy ő vitte be, mert ha más vitte volna be, bizony megcsapatta volna érette.

Le nem irható keserűséget okozott Zólyomi Bánffy Dénesnek is. Mert a többi jószágok között Gyalut is vissza követelte, mit ekkor Bánffy tartott kezében. Mint Telekinek írta, harminczötezer forint jussa volt neki országtól s fejedelmétől adva Gyaluban, négy faluját pedig azután szerezte, s mikor a fejedelemasszony kárpótlásul kibocsátásáért Szent-Mártont ajánlotta fel — szerinte nyolcz ház jobbágygyal — ez úgy elkeserítette, hogy levele szerint az nap szeretett volna koporsójába szállani.¹ Nem tartotta megfelelő kárpótlásnak Szamos-Ujvárt sem, melylyel szintén megkínálta a fejedelem, mert ennek jövedelméből udvarbiró módjára sem élhetne meg, nem hogy az ő állapotja szerint. Telekinek, a ki a haza boldogtalan állapotjára s az abból eredő kénytelenségre hivatkozva tanácsolta, hogy elégedjék meg egyelőre Szamos-Ujvárral, mert később még jobban contentálódhatik, több levelében megírta, hogy Gyaluból kellő kárpótlás nélkül ki nem megyen, hacsak kézen fogva erőszakkal ki nem viszik. A fejedelem, a ki Naláczy levele szerint Bánffy magatartása miatt olyan lett ellene, mint a megháborított darázs, 1668 elején a beszercei országgyűlés elé vitte a dolgot, de az országgyűlés kitért a kárpótlás kérdése elől, a fejedelemre hárítva annak elintézését.

Hogy Bánffynak sok gonosz akarója van s irigye, jóakarója pedig a tanácsrendben is igen kevés, Teleki egy levelében figyelmeztette reá Bánffyt s tanácsolta is, hogy mondjon le akár a kolozsvári, akár a szamosújvári tisztjéről, különben is a kolozsvári tiszttel csak baja van, haszna kevés. Ez az állítás Bánffy panaszos leveleiből volt véve. Nemcsak fizetetlen praesidiummal kellett vesződnie, de nem egy helyen arról is panaszkodik, hogy egy tiszt-társa sincs, a ki legkisebb dolgaiban is segítené, sőt azoknak is dajkájoknak kell lennie. Pedig állandóan résen kellett állania, mert a váradi török soha sem szünt meg fenyegetni az országnak Bánffy védelme alá rendelt részét. Ha pedig ellentállást tapasztalt, kigondolt alaptalan vádakkal árasztotta el a portát. Így jutott a porta elé az a vád, hogy a fejedelem a török császár birodalmában hatalmas várat épít Várad ellen ;

¹ Egy jegyzékben, mely Bánffy Telekihez írt valamelyik levelének lehetett melléklete, de később attól elválasztatván, csak utólag került kézbe, a Gyaluhoz tartozó faluk így vannak felsorolva :

Gyaluhoz tartozó faluknak nevek : 1. Hideg-Szamos. 2. Hév-Szamos. 3. Egerbegy. 4. Kőrösfő. 5. Jegenye. 6. Sólyom-Telke. 7. Lapu-Patak. 8. Türe. 9. Darócz. 10. Mákó. 11. Nagy-Kapus. 12. Vista. 13. Gyaluvára várostúl, in summa teszen tizenhárom falut. Ezekét birtam, donatioval adta a fejedelem. (Gróf Teleki-levéltár Miss. 354.)

pedig csak az történt, hogy Bánffy a sebesvári palánkok és istállók kijavításához fogott. Komplikálta a dolgot amaz újabb vád a fejedelem ellen, hogy a némettel szövetkezett s ennek segítségére hadat küldött a német táborba Érsekújvár ellen. Hogy mind a két vádnak alaposságáról vagy alaptalanságáról a porta meggyőződjék, több rendbeli török küldöttek fordultak meg az országban. Apafynak sikerült ugyan a vádak alaptalanságát kimutatni, de ennek daczára a porta rendeletére kénytelen volt a Sebesvárt kezdett újabb építményeket leromboltatni.

A török nyomása és az ebből folyó kényszerhelyzet miatt nem teljesíthette a fejedelem Tökölyi István kívánságát sem, ki Zólyomi szökése után a Hunyadi-jószágból gyermekei számára Zólyomi részét is kérte. E tárgyban úgy Tökölyi Istvántól, mint Keczer Ambrustól sok levél van Telekinek czímezve a gr. Teleki-levéltárban, melyeknek e kötetben nem jutott hely. Ugyanezen czímen mellőzte Apafy a Tökölyi István kívánságát Huszt várára vonatkozólag is, melyet még gróf Rhédey Ferencz exfejedelem életében birtokában vett s el is határozta, hogy magánembernek — főleg magyarországinak — kezére nem bocsátja. Azt azonban nem ellenezte, hogy a még gyermek Tökölyi Imre a máramarosi örökös főispánságba beiktattassék s nagykorúságáig a megye ügyeinek vezetésével tetszés szerint bizzon meg valakit. Tökölyi István és fia Imre 1667 november 23-ikán kelt leveleikben Teleki Mihályt kérték fel helyettesnek, mint a kiben a legteljesebb bizalmok volt és a ki Naláczynak egy levele szerint már *áruló* nevet is viselt a Tökölyi érdekében fáradozásaiért. Ekkor írta Bánffy Dénes, ki a Tökölyi Imre beiktatásánál a főispánságba a fejedelmet képviselte, Telekinek: Kegyelmed részéről a gróf szentül áll. Bizony talán apján, anyján sem adná Kegyelmedet. Irigylem is Kegyelmed gratiáját. — A máramarosi helyettes főispánságot 1669 végén követte a tordavármegyei főispánság.

A gróf Teleki-levéltárban levő bő anyagból csak kevés olyan levélnek lehetett e kötetben helyet szorítani, melyekben Teleki iránt magánügyekben a legnagyobb bizalom nyilvánul meg. Kemény Jánosné özvegy fejedelemasszony Teleki Mihályt kéri közbenjárónak, hogy fiának Wesselényi Pálnak nőül Tökölyi István leányát szerezze meg. Wesselényi Pál mikor önálló életet akar kezdeni, szintén Teleki Mihályhoz folyamodik, hogy a neki átadandó jószágokra nézve anyjával egyeztesse meg. Az érdekelt felkérésére Teleki Mihály rendezi özvegy Rhédey Ferenczné, Bethlen Drusiánna és menyé, Bánffy Ágnes között ez utóbbinak járandóságára nézve a megegyezést. Neki kellett védelmezni Bethlen Drusiánát az ideiglenes huszti főkapitány, Bethlen Gergely izetlenkedéseitől; neki kellett Bornemisza Anna haragja ellen megmenteni Bánffy Agnest azon pletyka ellen, hogy azért vonakodik Kapi Györgyhöz nőül menni, mert egy oláh asszony kuruzslót tart, kivel a végett kuruzsoltat, hogy Bornemisza Anna meghaljon

s a fejedelem őt vegye nőül. Az ő segítségével szerzi meg magának Bornemisza Anna Holdvilágot s ennek alkalmatosságával írja Naláczy Telekinek: „Ha Kegyelmed nem teszen valami jót ezzel a fejedelem asszonnyal, az ura miatt bizony nagy nyomoruságba maradhat, kitől Isten oltalmazza.“ Sőt oly fontos ügyben is, mint Mikes Kelemennek a portára küldetése, Mikes tőle kér az útra kölcsön 100 aranyat s a megbízásában eljárásra szükséges instructiót, mert a fejedelem s a mellette levő Bethlen János és Kún István meg Bethlen Miklós a kellő mennyiségű pénz és instructio nélkül bocsátották útra Mikest.

A bizalomnak ilyen sok oldalról megnyilvánulása mellett szinte érthetetlenül hangzik Telekinek Eperjesről való hazatérésében Kővárról június 9-ikén feleségéhez, Weér Judithhoz írt levelében található ez a kifakadása: „Az Istenért kérlek, édesem, már végtére legyen hitelem előtted. Istennel bizonyítom, csak ma is ment el három ejtel vérem; tócsával állott alattam. Szánj azért, édesem, ne vesztegess hihetetlenségeddel.“ Nem ismerjük Weér Judit levelét, melyre a férje leveléből idézett részlet vonatkozik, de miután Teleki előzőleg megírta, hogy hazatérő útjában Huszton megáll, hogy a Bethlen Drusiánna és Bánffy Ágnes közti viszonyt rendezze, sejteni lehet, hogy Weér Judit félremagyarázta férje Huszton időzését és a féltékenység szólt meg levelében. Különben e kifakadás felesége ellen Teleki Mihály levelében egészen magára áll, mert többi leveleiben nem csak mint gondos, a legkisebb dolgokra figyelmét kiterjesztő házi gazda mutatkozik, hanem úgy is mint gyöngéd, szerető férj, ki távol létében minduntalan vágyakozik a családi tűzhely után. Őszintének is kell tartanunk megelőző egyik levelének ezt a részét: „Jó tanácsadásodat, édes lelkem, felette igen kedvesen és bizony igen nagy szeretettel vettem. Isten áldjon meg, lelkem feleségem, érette. Isten velem lévén, úgy igyekezem magamat, édes feleségem, viselnem, hogy neked is örömedre lehessen.“ Távol létében minden alkalommal ír feleségének, ugyanazon levélben ismételve kéri a tudósítást felesége és a gyermekek egészségéről; szívesen örül egészségöknek, búsul, ha valamelyiknek betegségről értesül. Többször kívánja, hogy a gyermekekkel is irasson levelet felesége, de minthogy ezek írni még nem tudnak — a nagyobbiknak Annisnak anyja 1668 januárius 18-án kéri az abéczés könyvet — meghagyja, hogy úgy írják le a leveleket, a mint a gyermekek mondják. Meg is jegyzi a Jankó nevében 1667 januárius 10-ikén kelt levélre, hogy nem úgy írták le, mint a hogy a fiú mondta. A gyermekek apjokhoz ragaszkodására is találunk pár adatott Weér Judit leveleiben. A még csak négy éves Jankónak apja verést ígér, ha a míg ő távol van, jól nem vigyáz a lovakra; de azért Jankó sírva fakad, mikor egy reggel felébredve megtudja, hogy a míg ő aludt, apja elutazott. Annis apja távollétében is gondol rá: egyszer czérnát küld neki, hogy a hozzá érkezett leveleket összekösse vele, máskor meg hizlalt tyúkot, és megizeni, hogy más tyúkot is fog hizlalni számára.

A levelekben egy pár a művészet körébe tartozó adattal is találkozunk. Teleki Jánosné írja 1668 márczius 25-ikén, hogy kedvesen vette a gyermekek képét, de lehet, hogy nem derék mester a képrő, mert nem úgy írta a képet, a minemű a gyermekek. Csúcsi János Eperjesről 1669 július 2-ikán kelt levelében menti magát, hogy a sokadalom alkalmatosságával az ifjú gróf¹ képét el nem küldhette; nem rajta mult, hanem a képrőn, kinek Teleki elutazása után Eperjesről minden nap a német templomban volt munkája s azt nem mervén félben hagyni, a gróf képéhez hozzá sem foghatott. Szeptember 24-ikén ugyancsak Eperjesről írt levelében ismét a felett búsul, hogy ennyire haladott a képek elkészítése. Az ott való kényes képrőn mult a dolog, ki csak akkor készítette el, a mikor megtért Jászóról, hol valami oltár körül volt két hétig való munkája.

Végre mint mivelődés-történeti adatot megemlítjük Bornemisza Anna 1668 augusztus 8-ikán kelt levélben kifejezett panaszát a rossz könyvnyomtatóra, ki két év alatt sem volt képes kinyomtatni egy reája bizott könyvet. Nem meri tehát kezére bizni a kassai prédikátor² könyvét, mivel csak elvesztegetné; nem is akarja gyalázatjára visszaadni, hanem egy másik, a papok által dicsért könyvnyomtatót kell behozatni.

* * *

Teleki Mihály levelezésének itt bemutatott negyedik kötetére a *Pesti Napló* folyó évi 8. számában bírálatot mondott, de a bírálatra írt észrevételeimet nem közölte. Igaz ugyan, hogy az észrevételek közlését a szerkesztőhöz írt levelemben jó izlésére bíztam. A szerkesztő magánlevelben fentartotta a bírálat összes állításait, tehát azt is, hogy *Teleki Mihály* jellemét szépen domborította ki *Jókai Mór Erdély aranykora* című regényében, valamint azt is, hogy *Teleki M.* „Leopold császártól“ a kiegyezésért a grófi címen kívül annyi birtokot kapott, hogy Huszt várából Fogarasba utaztában mindenütt saját birtokain szállhatott meg. Az *Erdélyi Múzeum* szerkesztőjének szíves engedelmeből itt teszek egy pár rövid észrevételt a *P. N.* bírálatára.

Jókai Mór említett regénye megírásakor annyit tudott Teleki Mihályról, amennyit Cserei Mihály és Bethlen Miklós emlékirataiból meríthetett. De ez a két író úgy van emlékiratával, mint azon ember a laza összetételű földjével, kinek birtoka folyóvíz partján van: minden nagyobb vízáradás elmos valamit belőle. A Cserei és Bethlen M. emlékiratának hitelességéből is sokat mostak el és fognak ezután is elmosni a későbbi levéltári közlemények. Meglepő, hogy a *P. N.* bírálója a bírálatára tett észrevétel elolvasása után is fentartja Leopold bőkezű birtok-adományozására vonatkozó állítását. Ez csak arra mutat, hogy rosszul értelmezi forrását, a *Pallas-Lexikon*nak Teleki Mihályról közölt — különben hibás — cikkét, mert ebben nem az van mondva, a mit bíráló kiolvasott belőle. Nem érthető bírálónak az az állítása, hogy a ki szerencsés volt Teleki M. levelezéséhez

¹ Gróf Teleki Imre.

² Czeglédi István.

jutni, gyönyörűséges dolog lett volna tőle Teleki Mihályljal foglalkozni és tudományos cselekedetet végezhetett volna, ha e levelek során igazolja Teleki M. életét és tevékenységét. A levelezést a M. T. Akadémia és a gróf Teleki-család költségén a M. Történelmi Társulat adja ki. Nem lehet tehát tentatiosus, és a szerkesztő egyoldalú prókátoroskodásra nem vállalkozhatik, még ha a gróf Teleki-család ezt kívánná is; de a család ilyen képtelenséget nem is kíván. Szükséges ezt a vállalat hitele és a tudományos komolyság érdekében nyomósan hangoztatni. De ez nem csak hogy nem zárja ki, sőt ellenben kötelességévé teszi a Levelezés szerkesztőjének, hogy a hol alkalma nyílik reá, megvédelmezze Teleki M. emlékét oly vádak ellen, melyeknek alaptalansága a levelekből kétségtelenül kiderül. Nem is mulasztotta el a Levelezés szerkesztője ezt a kötelességét, — alkalmilag mindig reá mutatott a téves nézetekkel, felfogásokkal szemben az igazságra. Éppen ennek következtében ma már nem lehetne helyreigazító megjegyzés nélkül közölni Cserei Mihálynak azt a vádját, hogy Teleki Mihály, mikor a többi erdélyi urak részegeskedtek, azért nem ivott bort, hogy józan maradván titkaikat kihallgassa s azután lábokról őket lerántsa (Történelmi Tár 1906. évfolyam 538. lap.) A már eddig közlött levelek alapján bizonyára senki sem fogja ezután elhinni, hogy Béli Pál, mint Apafy Mihály legbizalmasabb embere, sok ideig a békéltető szerepét vitte Teleki Mihály és Bánffy Dénes közt, nemcsak azért, mert ilyen békéltető szerepre nem volt szükség, hanem azért is, mert éppen Béli Pál nem tudott összeférni Bánffy Dénessel. Hogy mennyiben igaz bírálónak az az állítása, hogy Teleki Mihály bosszúvágyó ember volt, a ki üldözte Tököly Imrét és kivégeztette a nemes Bánffy Dénest, ez a későbbi közleményekből derül ki s akkor, ha a levelek lehetővé teszik, bírálónak kívánsága szerint e kérdésekben is igazolom Teleki Mihály életét és tevékenységét. Itt csak annak a megjegyzésére szorítok, hogy bírálóm nem vette észre, hogy már 1665-ben kezd gyűlni Bánffy Dénes feje felett a vészes felhő és hogy nem Teleki Mihály volt a felhő-gyűjtő. E kérdések különben még mindig tisztázásra várnak, tisztázásuk pedig csak sorrendben, a vitás kérdésekre vonatkozó levelek közlésével egyidejűleg történhetik. Ezt a *Pesti Napló*-nak is el kellene ismernie. Teleki Mihály levelezésének szerkesztője nem is adja fel azt a reményt, hogy ha sikerül a *Levelezés* kötetének végére érnie, és Teleki Mihály életrajza keretében a még vitás kérdéseket az igazságnak megfelelően eldöntenie, a *Pesti Napló* is hajlandó lesz munkásságát pár elismerő szóval honorálni.

Gergely Sámuel.